

BHMS VA MHXS KONVERGENSIYASI SHAROITIDA MAJBURIYATLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

CH.A.JABBAROVA

Toshkent moliya instituti "Budjet hisobi va g'aznachilik ishi" kafedrasida katta o'qituvchisi
jabbarova1984@gmail.com

N.J.ABDULLAYEVA

Toshkent moliya instituti "Byudjet hisobi va g'aznachilik ishi" kafedrasida katta o'qituvchisi
abdullayeva9383@gmail.com@mail.ru

<https://doi.org/10.47689/STARS.university-5-pp264-267>

Annotatsiya: Mazkur maqolada BHMS va MHXS uyg'unlashuvi sharoitida majburiyatlar hisobini takomillashtirish masalalari o'rganilgan, raqamli iqtisodiyot sharoitida majburiyatlar hisobining o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: majburiyat, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS), joriy majburiyatlar, uzoq muddatli majburiyatlar, raqamli iqtisodiyot.

Kirish. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS) muvofiq milliy buxgalteriya hisobi va hisoboti tizimini isloh qilish sharoitida majburiyatlarni o'z ichiga olgan alohida buxgalteriya ob'ektlarini MHXS talablariga moslashtirishning uslubiy masalalari alohida ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda MHXS talablariga muvofiq tashkilotning majburiyatlarini baholash, tasniflash va tan olish bilan bog'liq ko'plab muammolar mavjud.

So'nggi yillardagi buxgalteriya hisobini isloh qilishdagi ijobiy o'zgarishlarga qaramay, MHXSga o'tish jarayoniga to'sqinlik qiladigan qiyinchiliklar uchrab turadi. Mazkur jarayon davlat va bozor munosabatlari sub'ektlari o'rtasidagi munosabatlarning zamonaviy modelini shakllantirish bilan uzviy bo'lishini ta'minlash maqsadida buxgalteriya hamjamiyati bir qator yangi vazifalarni hal qilishi kerak: biznes amaliyotida strategik ko'rsatmalarni yaratish, xodimlar faoliyatini rag'batlantirishni kengaytirish va ularni sheriklikka yo'naltirish, tashkilot tuzilishini va uni boshqarish tamoyillarini bozor talablariga muvofiq qayta qurish, innovatsiyalarni joriy etishni sekinlashtiradigan omillar ta'sirini kamaytirish va boshq.

Majburiyatlar buxgalteriya hisobi va tahlili, auditi bilan bog'liq bo'lgan masalalar, ularni bevosita "xalqaro biznes tili" sifatida umumtan olingan buxgalteriya hisobi va hisobotida aks ettirish masalalari mahalliy iqtisodchi olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilgan va qizg'in bahs-munozaralarga sabab bo'lib kelmoqda. Mazkur mavzu doirasida so'nggi yillarda mamlakatimizda ko'plab ilmiy maqolalar, monografiyalar va darsliklar chop qilindi. Bular jumlasiga A.J.Tuychiyev, S.Maxmudov, S.M.Tashnazarov, F.Sh.Ochilov, A. Kozimjonov va boshqalar'ning ishlarini kiritish mumkin.

¹ A.J.Tuychiev. Majburiyatlar buxgalteriya hisobi va tahlilining nazariy metodologik muammolari. Dissertatsiya. i.f.d. – Toshkent. 2011. Maxmudov S. Aktsiyadorlik jamiyatlarida majburiyatlar hisobi va tahlilini takomillashtirish. Iqt.fan.nom. dis. ...avtoref. – Toshkent: 2006. -22 b. Tashnazarov S.N. Korxonalar majburiyatlarini buxgalteriya balansida aks ettirishni takomillashtirish. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalari. - Toshkent, 2016. - №5. B.1-10. (08.00.00; №10). F.SH.Ochilov

Yuqorida qayd etilgan olimlarning ishlarida joriy va uzoq muddatli majburiyatlar, ularning tan olinish asoslari, tasniflanishi, tahlili va auditining metodologik masalalari tadqiq etilgan. A.J.Tuychiev majburiyatlar buxgalteriya hisobi va tahlilining nazariy metodologik muammolarini tadqiq qilgan bo'lsa, S.Maxmudov aksiyadorlik jamiyatlarida majburiyatlar hisobi va tahlilini takomillashtirish masalalarini o'rgangan. Konvergensiya nuqtai nazaridan majburiyatlarni hisobga olish tamoyillari I. V. Avercheyev, J.B. Gorbatoeva, V. V. Kachalin, N. A. Naumova, I. M. Semyonova va boshqalar tomonidan tadqiqotga tortilgan.

Shu bilan birga, mavjud ilmiy ishlanmalarda fuqarolik, buxgalteriya hisobi va soliq qonunchiligi nuqtai nazaridan majburiyatlarni hisobga olishning umumiy nazariy muammolariga e'tibor qaratilgan. MHXS talablariga muvofiq majburiyatlarni hisobga olish metodologiyasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan, bu esa ushbu sohada chuqurroq izlanish zaruratini yzaga keltiradi.

Metodologiya. MHXSda "Majburiyat – bu o'tgan davrdagi hodisalardan kelib chiqadigan kompaniyaning joriy qarzdorligidir, qaysiki uning uzilishi iqtisodiy nafni o'zida mujassamlantirgan kompaniya resurslarining chiqib ketishiga olib keladi" deb ta'rif berilgan. Ta'rifda "joriy qarzdorlik", "resurslar chiqib ketishi" tushunchalarining qo'llanilishini hisob nuqtai nazaridan optimal deb o'ylaymiz.

Hozirgi kunda baholangan majburiyatlarga noaniq bajarish muddatiga yoki noaniq qiymatga ega bo'lgan majburiyat sifatida sezilarli darajada e'tibor qaratilib, baholangan majburiyatlar masalasi va uning tarkibi olimlar ishlarida bahsililigicha qolmoqda. Baholangan majburiyatlar – mavjud javobgarlik bo'lganligi va javobgarlikni bajarish uchun o'zida iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishining talab etilishi ehtimoli mavjudligi sababli tan olinadi.

S.N. Tashnazarov ta'kidlaganidek, R. Hermanson baholanadigan majburiyatlarga faqat mahsulot kafolatlari bilan bog'liq majburiyatlarni kiritisa, B.Nidlz esa bu guruhga to'lanadigan daromad solig'i, mol-mulk solig'i va mehnat ta'tillari bo'yicha majburiyatlarni ham kiritadi.

Natija. BHMS va MHXSning yaqinlashishi sharoitida majburiyatlarning konsepsiyasi, tasnifi, bahosi va hisobi bilan bog'liq masalalarning nazariy va amaliy ahamiyati, shuningdek yetarli darajada uslubiy asos ishlab chiqilmaganligi mazkur mavzusning dolzarbligi oshiradi. Bizningcha buxgalteriya hisobiga qo'yiladigan barcha yangi talablarni hisobga oladigan sifat jihatdan yangi qonun paydo bo'lishi kerak. Va bunday talablar oxirgi yillarda talaygina to'planib qolgan.

Qonunga moliyaviy hisobotni buning uchun maxsus yaratilgan resursda ochiq foydalanish imkoniyati bilan e'lon qilish to'g'risidagi normani kiritish lozim. Bizning biznesimiz ma'lumotlarni oshkor etishga ko'nikmagan, biroq vaqt o'tishi bilan bu zaruratga aylanadi¹. Bunday amaliyotni joriy etgan mamlakatlar tajribasining ko'rsatishicha, moliyaviy hisobotni ochiq foydalanish imkoniyati bilan e'lon qilish katta foyda keltiradi. Tadbirkorlarga ishonchli va to'lov qobiliyatiga ega bo'lgan hamkorlarni izlash osonlashadi.

Milliy standartimizdagi ta'minotchi va pudratchilarga to'lanadigan schyotlar, muddati uzaytirilgan majburiyatlar, lizing, foizlar, qisqa muddatli bank kreditlari kabi majburiyatlarning e'tirof etilishi xalqaro standartlarga uyg'unligini rad etmagan

Majburiyatlar hisobi va auditini takomillashtirish PhD dis. –Toshkent. 2021.

¹ https://www.norma.uz/bizning_sharhlar/2024_yilga_qadar_buhgalteriya_hisobida_nimalar_uzgaradi

xolda, ayrim majburiyatlarni “hisoblashishlar asosida hisoblashishlar”ga barham berish maqsadida, ikkinchi tomondan esa xo‘jalik jarayonlarini raqamlashtirish sharoitida qayta tasniflash lozim deb hisoblaymiz. Masalan:

- ishlab chiqarish sohasidagi majburiyatlar;
- xizmat ko‘rsatish sohasidagi majburiyatlar;
- ishlarni bajarish sohasidagi majburiyatlar;
- moliya tizimi majburiyatlari;
- sug‘urta sohasi majburiyatlari;
- ijara (lizing) munosabatlarida yuzaga keluvchi majburiyatlar;
- savdo sohasi bilan bog‘liq majburiyatlar va boshq.

Chunki har bir faoliyat sohasida xo‘jalik operatsiyalari natijasida tashkilotning o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq majburiyatlar yuzaga keladi. Ular mohiyatan bir hil bo‘lsada hisob yuritishda o‘zgacha yondashuvni talab qiladi. Majburiyatlarning har bir turi bo‘yicha analitik hisob ma‘lumotlari to‘g‘ri shakllantirilishi orqali yanada barqaror iqtisodiy ko‘rsatkichlarga erishish mumkin.

Ma‘lumki 24.02.2020-yildagi PQ-4611-son qarorga asosan aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug‘urta tashkilotlari va yuridik shaxslar – yirik soliq to‘lovchilar 2021-yil 1-yanvardan boshlab, MHXS asosida buxgalteriya hisobi yuritilishini tashkil etadi va 2021-yil yakunlaridan boshlab moliyaviy hisobotni MHXS asosida tayyorlashlari belgilangan, hozirda bu ishlar amalda. Mazkur jarayon “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonunni MHXS, shu jumladan – unda qo‘llaniladigan terminologiya nuqtai nazaridan qayta ko‘rib chiqish zaruratini keltirib chiqardi. Misol uchun, Qonunning 7-moddasiga asosan aktivlar, majburiyatlar, xususiy kapital, zaxiralar, daromadlar, xarajatlar, foyda, zararlar va ularning harakati bilan bog‘liq xo‘jalik operatsiyalari buxgalteriya hisobining ob‘yektlaridir. Moliyaviy hisobotlarni taqdim etishning Kontseptual asoslariga asosan esa aktivlar, majburiyatlar, xususiy kapital, daromadlar va xarajatlar moliyaviy hisobotning elementlari hisoblanadi.

Xulosa. Bugungi kunda dolzarb islohotlardan biri moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini va ilg‘or xorijiy tajribalarni, sohaga doir jahon adabiyotlari va hujjatlarini o‘rganish hamda ularni mamlakatimiz iqtisodiyotining xususiyatlarini hisobga olgan holda joriy qilishdan iborat bo‘lsa, shunday islohotlardan yana biri iqtisodiyotni raqamlashtirishdir. Hozirgi globallashtirish jarayonida raqamli iqtisodiyotni qo‘llamasdan dunyo mamlakatlari bilan raqobat qilib bo‘lmaydi. Raqamli iqtisodiyot nafaqat dunyo mamlakatlari bilan manfaatli aloqani mustahkamlashga, balki mamlakat iqtisodiyoti shaffofligi ta‘minlanishiga ham xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyot ma‘lumotlarni bir tizimda jamlash, to‘lovlarni elektron amalga oshirish, mijozlarga onlayn xizmatlar ko‘rsatish, barcha ma‘lumot uzatishlarni va internet savdo va boshqa turdagi sohalar axborot foydalanuvchilarini elektron ma‘lumotlarni almashish tizimidir. Raqamli iqtisodiyotda IT yordamida tannarxni kamaytirishga, unumdorlikning oshishiga va natijada ishonchlilik ta‘minlanishiga erishiladi.

Buxgalteriya hisobini raqamlashtirish bir qator afzalliklarni yaratadi. Korxona ma‘lumotlaridan ichki va tashqi foydalanuvchilarni ishonchli va aniq ma‘lumotlar bilan ta‘minlash, xalqaro standartlarga moslashuvchanlik, soliqlar va boshqa budjetga to‘lovlar bo‘yicha chetlanishlarning vujudga kelmasligi va boshqalar shular jumlasidandir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi.- www.lex.uz O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
- 2.Международные стандарты финансовой отчетности: Издание на русском языке М.: ASKERI - ASSA, 2016.
- 3.О.В. Плотникова Теория обязательств в бухгалтерском учете. Бухгалтерский учет и статистика. 2013 vsplotnikov@yandex.ru
- 4.Бухгалтерский учет: учебник / под ред. Я.В. Соколова. (2-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби; изд-во «Проспект», 2008).
- 5.Дружиловская Т.Ю., Учет обязательств организаций: проблемы и пути решения // Бухгалтерский учет в издательстве и полиграфии 4 (2016) 35-41.
- 6.Международный стандарт финансовой отчетности (ИАС) 37 «Резервы, условные обязательства и условные активы» (ред. от 26.08.2015)
- 7.S.N. Tashnazarov Korxonalar majburiyatlarini buxgalteriya balansida aks ettirishni takomillashtirish "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 5, sentyabr-oktyabr, 2016 yil.
- 8.Луговской Д.В., Абросимова Ю.А. Финансовые обязательства как элемент финансовой отчетности: вопросы классификации и оценки // Международный бухгалтерский учет. 2014. № 1. С. 8-15.
- 9.A.J.Tuychiev. Majburiyatlar buxgalteriya hisobi va tahlilining nazariy metodologik muammolari. Dissertatsiya. i.f.d. - Toshkent. 2011.
- 10.Maxmudov S. Aktsiyadorlik jamiyatlarida majburiyatlar hisobi va tahlilini takomillashtirish. Iqt.fan.nom. dis. ...avtoref. - Toshkent: 2006. -22 b.
- 11.Tashnazarov S.N. Korxonalar majburiyatlarini buxgalteriya balansida aks ettirishni takomillashtirish. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalari. - Toshkent, 2016. - №5. B.1-10. (08.00.00; №10).
- 12.F.Sh.Ochilov Majburiyatlar hisobi va auditini takomillashtirish PhD dis. - Toshkent. 2021.
- 13.Wan Madznah Wan Ibrahim va Mohd Rizal Palil -Fundamentals of business accounting Oxford university Press, 2014; 54-bet